

Суханрони раиси Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология, профессор Д.Саймиддинов дар мизи мудаввар дар мавзӯи «Китоби дарсӣ ва масоили имло» (15 ноябри соли 2013)

Дар иртибот ба мавзӯи мизи мудаввари имрӯза мехоҳам чанд нуктаи муҳимро аз дастуру ҳидоятҳои Президенти муҳтарам кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар иртибот ба сиёсати давлатӣ дар бораи забон хотирнишон созам. Ҳанӯз 22 июли соли 2003 дар Номаи табрикотии хеш сарвари давлат чунин таъкид фармуда буданд: «Имрӯз мо ба услуби илмӣ, забони суфтаву шево ва оммафаҳми матбуот, забони коргузори устувор, истилоҳи ягонаи соҳаҳо, луғатҳои тафсирии якзабона, дузабона, имлои нисбатан возеҳу ба меъёрҳои забонамон хос эҳтиёҷ дорем...». Ин ҳидояти Президенти кишварро Кумита аз рӯзҳои нахустии фаъолият амалӣ намуда, Қоидаҳои имлои забони тоҷикиро бо ҷалби забоншиносон ва дар мувофиқа бо Академияи илмҳо ва кафедраҳои забони тоҷикии мактабҳои олии омода намуд. Пас аз тасдиқи Қоидаҳои имло бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 октябри соли 2011, №458 аз фонди захиравии Президенти муҳтарам кишвар Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ нашр гардид.

Дар солҳои 20-30 асри ХХ пас аз баҳсҳои тӯлонӣ атрофи забони меъёр дар пояи талаффузи бархе аз лаҳҷаҳо дар «Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ» дар робита ба навишти «ӯ» дар ҳиҷои баста пеш аз «ҳ» ва аломати сакта (ъ) як меъёри ғайри таърихӣ муқаррар карда шуд, ки он ҳилофи меъёри навишт ва талаффузи забони адабии классикии форсӣ-тоҷикӣ мебошад. Дар банди б-и § 6 «Қоидаҳои асосии имлои забони адабии тоҷик» (соли 1972) дар иртибот ба навишти ҳарфи ӯ чунин омадааст: б) дар ҳиҷои баста пеш аз ҳарфи ҳ ва аломати сакта (ъ): анбӯҳ, бӯҳтон, зӯҳра, мӯҳлат, сӯҳбат, шӯҳрат, мӯҳтабар, мӯҳтадил, мӯҳчиза ва ғ.

Ин меъёри навишти ӯ аз «Имлои забони тоҷикӣ», ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 сентябри соли 1998 №355 тасдиқ гардида аст, хориҷ карда шудааст. Хориҷ гардидани ин банди Қоидаҳои имлои соли 1972 аз имлои соли 1998 далели беэътибордонистани қоидаи мазкур аз санаи тасдиқи имлои соли 1998 мебошад. Аммо ин меъёри аз имлои забони тоҷикӣ кайҳо хориҷшуда то ба имрӯз бар ҳилофи қоидаҳо ва муқаррароти имло бидуни ҳеҷ далел ва шарҳу тавзеҳ мавриди истифода қарор дорад. Муқаррароти мазкур, ки аз имлои соли 1998 хориҷ карда шуд, пас аз таъйиди ин имло набояд мавриди истифода қарор гирад. Бо дарназар гирифтани чунин вазъ имкони корбурди ин меъёр дар имлои забони тоҷикӣ дигар вучуд надорад ва ин ҳама қоидаҳову меъёрҳои бофта ва сохтаи ғайри илмӣ ва таърихӣ дар нашри нави «Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ» ислоҳ карда шуд.

Ноғуфта намонад, ки мисли навишти ғайри таърихии «ӯ» дар ин гурӯҳи вожаҳо ҳанӯз дар «Қоидаҳои имлоии забони тоҷикӣ» (соли 1972) қоидаи дигари ғайри таърихӣ ва ғайри меъёрии навишти пасванди шумораҳои тартибии «-ӯм» ба шакли дурусти он «-ум» иваз гардида буд. Ба таври мисол: якӯм, чорӯм, панҷӯм, шашӯм ва ғ., ба якум, чорум, панҷум, шашум ва ғ. Аммо донишмандони забоншиносии тоҷик дар муқобили ин қазовати дуруст ҳеҷ гуна бархӯрдҳои муғризона нишон надованд. Имрӯз низ моро лозим аст, то танҳо ва танҳо аз меъёрҳои таърихӣ ва илмӣ кор гирем, на аз меъёрҳои ғайриилмӣ ва омилҳои омиёнаву лаҳҷавӣ.

Сарвари давлат дар Номаи табрикотии хеш ба нуктаи муҳими дигар дар мавриди забони адабии меъёр хеле ҳадафмандона ва возеҳбинона таъкид фармудаанд: «Дар айни замон мо ба кӯшишҳои афзалтар ва тозатар нишон додани забони сокинони як маҳал ё минтақа нисбат ба забони мардуми маҳаллу минтақаҳои дигар роҳ наметанзимем».

Қобили зикр аст, ки дар ҳавзаҳои дузабонии тоҷикӣ — ўзбекӣ ҳарфи «ӯ» ҳам барои воҳи маҷҳули таърихӣ (дар калимаҳои форсӣ-тоҷикӣ) ва ҳам «ӯ»-и туркӣ-ўзбекӣ (дар иқтибосҳои фаровони туркӣ-ўзбекӣ) ба кор меравад. Ҳол он ки воҳи маҷҳул хондани «ӯ» дар иқтибосҳои туркӣ — ўзбекӣ қобили қабул нест ва ин овозро набояд ба ў-и дарози таърихӣ дар забони форсӣ — тоҷикӣ, ки дар савтиёти забони мо мақоми вижа дорад, омехта кард.

Дар дастнависҳои осори давраи аввали форсии дарӣ и қабул аз -h бар ивази ū ва ō ба кор рафтааст, ки ин далели оғози ин равиш ва корбурди ин меъёр дар осори давраи аввали форсӣ-тоҷикӣ мебошад. Ба таври намуна: andūh//anduh, gorōh//guruh, kuh, šukuh; навишти а бар ивази ā қабул аз -h: kōtah/kōtāh [Lazard 1963, 184-185] ва ё u(y) қабул аз h ба ҷои ō: nuh < эронии бостон *nava.

Дар савтиёти забони тоҷикӣ бар асоси осори давраҳои тарихӣ дар корбурди садонокҳои дароз қабул аз -h ва ихтисори онҳо қоидаи маъмул роиҷ аст. Тибқи чунин қоида садонокҳои дароз дар ин маврид ба садоноки кӯтоҳ табдил мешаванд. Ба таври мисол:

а) табдили садоноки о ба а: роҳ-рах, моҳ-мах, шоҳ-шаҳ, коҳ-ках ва ғ.

б) табдили ё ба е/и: бёҳ-бех, биҳ, кёҳ-кеҳ, киҳ, мёҳ-меҳ, миҳ, дёҳ-деҳ, диҳ ва ғ.

Тибқи ҳамин қоидаи маъмул дар вожаҳои nuh (нуҳ) (на нӯҳ), tuxm (туҳм), mardum (мардум), ки таърихан аз садонокҳои дароз ва дифтонгу трифтонгҳо шакл гирифтаанд, таҳаввулоти таърихии овой падида омадааст.

Шумораи ۴۱ -nuh < эронии бостон *nava, форсии миёна nō (-ava > ō) дар форсии нав бо таъсири h аз шумораи даҳ (dah) дар навишти ۴۱ ва талаффузи он (nuh) садоноки кӯтоҳи «у» муқаррар гардидааст ва онро мисли имлои имрӯзаи тоҷикӣ набояд nūh (nūx) хонд. Чунин қоида барои форсии нав бегона буда ва онро дар асоси талаффузи лаҳҷа ба забони адабӣ наметавон татбиқ кард.

Ҳамчунон ки дида мешавад садоноки ō қабл аз h ба -u табдил гардида, дар навишт ба гунаи ۴۱ китобат шудааст. Муқоиса шавад дар шумораи мураккаби ۴۱ و ز د (бо ҳифзи ۴۱): nuzdah < nōzdah < *nava-dasa.

Вожаҳои tuxma (тухма) ва mardum (мардум), ки таърихан аз дифтонги -au- ташкил шудаанд, дар забони форсии нав дар навишт бо садоноки u, яъне садоноки кӯтоҳ муқаррар шудаанд. Вожаи tuxma дар форсии бостон tauma < tauhma, авестой taohman, форсии миёна tōxmag > форсии нав tuxma, эронии бостон martiya-tauhman > martōhm > форсии миёна martōm/mardōm.

Шакли ин вожа бар хилофи сохтори таърихии он дар забони форсии нав дар навишти tuxma (бидуни «вов») муқаррар шудааст. Чунин муқаррароти овоиро дар вожаи mardum (مردم), дар паҳлавӣ martōxm > mardōxm низ метавон мушоҳида кард.

Дар дастнависи «Ал-Абния» савтиёти вожаҳои ۴۱ ک (kuhna), ۴۱ م (muhra), ки дар забони тоҷикӣ дар имлои ғайри таърихӣ ва ғайри меъёрии «кӯҳна, мӯҳра» муқаррар шудаанд, бар пояи савтиёт ва навишти онҳо бо «замма» таъйид гардидаанд. Ҳама вижагиҳои навишти вожаҳо дар ин дастнависи куҳан, ки ба ҳавзаи забонии Ҳирот тааллуқ мегирад, дар муқаррар намудани меъёри савтиёти забони форсӣ-тоҷикӣ аз манобеи муҳим доништа мешавад. Ин матн аз ҳама гуна таъсири туркӣ озод аст.

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» соли 1969 бе риояи қоидаҳои маъмули табдили овози ғайриустувори «у» (u) ё садоноки кӯтоҳ, ки дар алифбои арабии форсӣ бо замма нишонагузорӣ мешаванд, дар ҳама маврид пеш аз «х» заммаро бо «ӯ» иваз кардаанд.

Чунин қоидасозиҳои ғайри илмӣ ва ғайри таърихӣ, ки дар солҳои 20-30 бар пояи бархе аз лаҳҷаҳо сурат гирифта буд, ба нодида гирифтани таҳаввулоти таърихии овой ва қавоиди савтиёти забони классикӣ ё забони меъёр дар муқобили савтиёти лаҳҷаҳои ҷудогона иртибот дорад.

Аз таърихи осори гузашта медонем, ки вожаҳои арабӣ ҳамеша дар суннати хаттӣ тибқи меъёри роиҷи адабӣ истифода мешаванд ва ин меъёр дар навишти луғоту истилоҳи арабӣ устувор ва пойдор мебошад. Аз ин рӯ бар асоси савтиёти лаҳҷаҳои ин ва ё он маҳал дар

забони меъёр барои вожаҳои арабӣ, аз ҷумла ، اهدب ، اعجوبه ، (уъҷуба, уҳбат, уҳда) пешниҳоди чунин як навишти омиёна ва хилофи меъёри классикӣ дар шакли ўъҷуба, ўҳбат, ўҳда ба ҳеҷ далел дуруст ва пазируфтани нест.

Дар робита ба ин масъала профессор В.С.Расторгуева дар яке аз таҳқиқотҳои бунёдии хеш доир ба омӯзиши муқоисавии лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ба таври дақиқ натиҷагирӣ кардааст. Мавсуф чунин менависад: «Табдили «и»-и кӯтоҳ ба «ӯ» бо таъсири ҳамсадоҳои халқӣ танҳо дар шимол (он ҷойҳое, ки садоноки «ӯ» вучуд дорад), баҳусус дар лаҳҷаҳои Самарқанду Бухоро, Ленинободу Конибодом, Ашту Чуст, Коссонсой, Уротеппа ва Шаҳристон ба мушоҳида мерасад: ūhda, арабӣ اهدا [uhda], mūhtoj, арабӣ مح تاج [muhtāj], Mūmin, арабӣ مؤمن [mu'min]. Аммо дар Варзоб, ки дар он ҷо низ садоноки ū вучуд дорад, дар ҳамин мавқеъ садоноки u (uhda, muhtoj, Mumin) ҳифз мешавад».

Ба таври мисол дар лаҳҷаи Бухоро калимаи арабии уҳда (اهد) ба шакли «ӯда», яъне бо ҳазфи (ихтисори) «ҳ» дар ҳиҷои аввал пас аз садонок талаффуз мешавад ва ин вожа дар бархе аз ҳавзаҳои дузабонӣ бо таъсири ўзбекӣ (дар ўзбекӣ удда (udda) (бо «у» на бо «ӯ»)) дар чунин савтиёт (бидуни «ҳ») роиҷ аст. Аз ин рӯ бар асоси талаффузи лаҳҷа ин қабил калимоти арабиرو дар забони тоҷикӣ дар ҳамин имлои ғалат навиштаанд, ки он на барои забони классикӣ ва на забони тоҷикии муосир қобили қабул нест. Дар мавриди ҳарфи «ҳ» дар лаҳҷаи Бухоро, муқоиса шавад: ū//ўҳ, кӯна//кӯҳна, татгӯл//тахгӯл, кӯан//кӯян (кӯҳани шутур) ва ғайра.

Аз баррасии ин мавод ва маводи фаровони дигар аз фарҳангҳои туркӣ – ўзбекӣ метавон ба ин натиҷа расид, ки қоидаи мазкур дар савтиёти «ӯ» қабл аз «айн», ки махсуси суннати хаттии забони форсӣ – тоҷикӣ нест, дар забони тоҷикии навишторӣ бар пояи меъёри чанде аз лаҳҷаҳо ворид гардидааст. Ин меъёр ва равиш дар забони форсии дари классик, форсии муосир ва дари Афғонистон низ вучуд надорад.

Ҳамон тавре ки аз ҷадвали боло дида мешавад, ин қоидаи савтиёт бар хилофи қавоиди забони классикӣ ва равиши таърихии он дар забони тоҷикӣ бо таъсири савтиёти бархе аз лаҳҷаҳо ворид карда шудааст. Чунин меъёри лаҳҷа хилофи таҳаввулоти таърихии забони тоҷикӣ-форсӣ буда, барои забонҳои эронӣ бегона аст.

Дар иртибот ба ин метавон аз як назари илмии устод Садриддин Айнӣ дар мақолаи эшон таҳти номи «Оид ба вазъияти забоншиносии тоҷик» (Шарқи Сурх, 1952, №6, с.3-8) ёдовар шуд: «Қатъи назар аз ин хусусияти забони тоҷик, агар дар имло талаффуз асос гирифта шавад, дар забон анархия пайдо мешавад, чунки талаффуз дар ҳар замон ва дар ҳар район дигаргуншавада аст, ҳатто басо дида шудааст, ки талаффузи шахсҳои ҷудогона ҳам аз якдигар фарқ мекунад. Сабаб ҳамин аст, ки то ҳол дар имлои забони тоҷикӣ анархия

хукумфармост».Аммо мутаассифона аз ин назари воқеан илмии устод дар иртибот ба имло ёд намешавад, ки ин бисёр ҳадафмандона мебошад.

Иштибоҳи дигар дар корбурди «ӯ» дар ҳиҷои охири гурӯҳе аз вожаҳои арабӣ қабл аз «ҳ» ва «айн» аст. Ин қоидаи ба истилоҳ дар пояи савтиёти чанде аз лаҳҷаҳо сохташуда низ мисли «қоидаҳои» дигар барои забони меъёр, ба вижа забони классикии муштаракӣ форсӣ — тоҷикӣ ба ҳеҷ далел қобили татбиқ нест. Аммо бар хилофи он ҳама меъёрҳои савтиёти забони форсии дарӣ ва ё форсии нав, ки дар эроншиносии ҷаҳон бар пояи илмӣ пазируфта шудаанд, дар забони тоҷикӣ чунин як қоидаи ғалат аз солҳои 20-30 то кунун дар асоси савтиёти гурӯҳе аз лаҳҷаҳо барои забони ноби классикӣ низ ба кор бурда мешавад. Худ қазоват кунед, ки дар забони тоҷикӣ савтиёти порсии дарӣ ва ё форсии классикии муштарак бар пояи ҳамин меъёрҳои лаҳҷавӣ ва савтиёти сохтаву маснуйӣ, ки махсуси ҳеҷ кадоме аз давраҳои ташаккули забон маҳсуб намегардад, то ба имрӯз мавриди истифода қарор дорад. Ҳеҷ гоҳ ва ба ҳеҷ далел чунин бархӯрди ғайри илмиро дар иртибот ба қоидаҳои савтиёти як забони миллии дорои осори таърихӣ чандинҳазорсола наметавон раво дид. Имрӯз ин меъёри бархе лаҳҷаҳо барои забони тоҷикӣ, ба хусус забони осори классикӣ дар мисоли корбурди «ӯ» ба ҳеҷ далел қобили истифода буда наметавонад. Ҳеҷ гоҳ, чунин як меъёри ғалат ба забони классикӣ, ки савтиёти он дар илми ховаршиносии ҷаҳон кайҳо таҳқиқ ва дақиқ аст, қобили истифода нест.

Ворид кардани чунин меъёри лаҳҷавӣ забони тоҷикиро аз бунёди классикии он ва забони форсии муосир, ҳамчунин дари Афғонистон, ки се шохҳои як забони муштараканд, дур сохта, ҳамоҳангии онро ба давраҳои таърихӣ ва мероси забонӣ аз байн мебарад. Ба таъбири дигар забони тоҷикӣ қурбони лаҳҷабозӣҳо ва забонсозӣҳои солҳои 20-30-и асри XX гардида, ҳадафҳои ҳар чи дур сохтани ин забон аз бунёди он ва бештар омиёна кардани он дар пояи чанде аз лаҳҷаҳо амалӣ шудааст. Аслан ҳадафи ин ҳама бозӣҳо дар он солҳо ба хоҳири дур сохтани мардуми тоҷик аз мероси гузаштаи хеш ва дигар дастрасӣ надоштан ба осори таърихӣ миллиӣ ва ба дастӣ фаромӯшӣ супоридани ин ҳама арзишҳои чандинҳазорсолаи мардум дар чунин як давраи бисёр муносиб ба нафъи бегонагон буд. Асоси забони ба истилоҳ «адабии ҳозираи тоҷик» қарор додани бархе аз лаҳҷаҳо ва инкори забони дари-тоҷикии меъёр ва ё забоне, ки дар давлатдорӣ тоҷикон — давлати Сомониён дар пойтахти он Бухоро ва марказҳои дигари тамаддуни тоҷикон шухрати ҷаҳонӣ ба худ касб карда буд, ин ҳама барои амалӣ сохтани ҳадафҳои муғризонаи душманони миллати тоҷик дар он даврони тақсимои бисёр муфти мероси миллии як миллат ба нафъи миллати дигар дар сарзамини таърихӣ он буд.

Бояд тазаққур дод, ки лаҳҷаҳои таҳти таъсири забони бегона қарордошта бинобар таҷрибаи таърихӣ метавонистанд дер ё зуд таҳти таъсири ин забони таъсиргузор қарор гиранд ва ба ин забон ҳар чи бештар омезиш пайдо кунанд. Ин таҷрибаи талхи таърих дар нисбати забонҳои

бохтарӣ, суғдӣ, хоразмӣ, сақой-хутанӣ дар минтақаи зисти ин мардумон ва баъдан забони тоҷикӣ дар бештар марказҳои тамаддуни мо хеле хуб амалӣ карда шуд.

Аз солҳои 20-30 асри гузашта, ба хусус аз замони табдили расмулхати арабӣ ӯ-и туркӣ якҷо бо иқтибосҳои фаровони он дар забони тоҷикӣ бо вови маҷҳули таърихӣ махсус маҳлут карда шуда, ин асрор то ба имрӯз зери ниқоби ӯ-и таърихӣ ё вови маҷҳул пӯшида мондааст, ки ин бисёр ҳадафмандона мебошад. Забони тоҷикӣ имрӯз ҳамчун муқаддасоти миллӣ дар паноҳи давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад ва масоили ӯ-и туркӣ-ӯзбекӣ ва ӯ-и таърихӣ ё вови маҷҳул ва мақоми ҳар кадоме аз онҳо қайҳо бар пояи илмӣ мушаххасу муайян гардидааст, ки он дигар ниёз ба чунин баҳсҳои бехуда надорад.

Дар таърихи осори форсии дарӣ нахустин муаллифе, ки дар мавриди вови маҷҳул ишора кардааст, Сибавеҳи форсӣ доништа мешавад. Ӯ дар китоби хеш «Ал-Китоб» аз се овози форсӣ, ки махсуси арабӣ нестанд, ном мебарад, ки яке аз онҳо вови маҷҳул мебошад. Дар бораи вови маҷҳул мавсуф мегӯяд, «аъроб ҳаракатеро, ки дар калимоти форсии زور ва آشوب бадал мекунанд ва мегӯянд زور ва آشوب, зеро ин ҳаракат дар арабӣ вучуд надорад». Дар китобҳои дастури забони форсӣ вови маҷҳулро бар пояи маънои он вови дар арабӣ ношинохта маънӣ кардаанд.

Бинобар натиҷагирӣҳои илмӣ дар эроншиносии Шарқу Ғарб дар забони форсӣ вови маҷҳул (و-ӯ) ба у ва ёи маҷҳул (ى-ё) ба и табдил шудаанд. Бинобар ё ва ӯ (ин ду маҷҳул) дар форсӣ монанди касра ва замма талаффуз мешаванд.

Аз солҳои 20-30 асри ХХ дар забоншиносии тоҷик баҳсу андешаҳо пиромуни вови маҷҳул идома дорад ва ин баҳсҳо бинобар заъфи поя ва бунёди илмиву таърихӣ онҳо то ба имрӯз печидатар ва вови маҷҳул дар забони ба истилоҳ «адабии ҳозираи тоҷик» боз ҳам маҷҳултар ва маҳлуттар мегардад.

Яке аз иштибоҳи саҳти бархе аз забоншиносон дар он буда, ки масоили вови маҷҳулро на бар пояи забон ва осори форсӣ-тоҷикӣ ва ё забони классикӣ, балки бо ҷалби маводи бархе гӯишҳои тоҷикӣ бидуни таҳлилу ташҳиси таърихӣ ва илмӣ дар омехтагӣ бо ӯ дар гурӯҳе аз лаҳҷаҳо ва ӯ-и туркӣ-ӯзбекӣ баррасӣ намудаанд. Аз ин рӯ ҳеч кадоме аз ин қазоватҳо дар иртибот ба вови маҷҳул, ки аз рӯи гумону тахмин андешида шудаанд, бар пояи илмӣ устувор нестанд. Ҳоло шарҳи мухтасари вови маҷҳулро аз осор ва манобеи дигари дастурҳои омӯзиши форсӣ ва маълумоти чанде аз фарҳангномаҳо дарҷ менамоем.

Дар «Луғатнома»-и Деҳхудо бо истинод ба фарҳангҳои қухани форсии дарӣ дар бораи вови маҷҳул чунин омадааст: «Вови маҷҳул — вове, ки садои он монанди замма бошад (Низому ул-

утбо). Ҳар гоҳ заммаи моқабли вовро ишбоъ кунанд ва вовро талаффуз нанамоянд, онро маҷҳул номанд, муқобили вови маъруф, монанди: «مور، زور، کور، نور، گور»

Баъд аз ислом, ки хати паҳлавӣ бадал ба хати арабӣ шуд ва дар ҳуруфи ҳиҷоии арабӣ барои талфузии вов ва ёи маҷҳул ҳуруфи махсусе мавҷуд набуд, ба мурури замон вов ва ёи маҷҳулро монанди маъруф хонданд ва фарқе, ки дар миён буд, бархост, чунон ки имрӯз миёни вови маъруф ва маҷҳул фарқе нагузоранд ва ҳардуро яксон талаффуз намоянд. Вале дар баъзе вилоёти Эрон монанди Курдистон ва ғайри он дар муҳоварот ҳанӯз миёни маъруф ва маҷҳул фарқ гузошта мешавад [Луғатнома, ҷ. 13].

Деххудо дар «Луғатнома» иқтибосеро аз «Кашофи истилоҳот ул — фунун» овардааст, ки он чунин аст: «Аҳли Фурс маҷҳулро иттилоқ мекунанд бар «вов» ва «йо», ки сокин бошанд ва ҳаракати моқабл маҷониси эшон бошад ва дар хондан нотаом бошад, чун «вов»-и «бӯса» (و و سه) ва «йо»-и «теша» (ت و شه) ва агар дар хондан нотаом набошанд, маъруф номанд. Чун «вов»-и «буд» (و و د) ва «йо»-и «тир» (ي و ت) ва бо иборати дигар маъруф он аст, ки заммаи моқабли «вов» ва касраи моқабли «йо»-ро ишбоъ кунанд ва маҷҳул он аст, ки ишбоъ накунанд, ба чиҳати он ки ёи маҷҳул бад-он монанд, ки дар асл алиф буда ва ба воситаи имола «йо» шуда бошад ва ин «йо»-ро ба калимоти арабӣ, имолаи он дар форсӣ машҳур аст, қофия кунанд, чун ҳиҷеб ва шикеб. Бидон ки маъруф ва маҷҳул филҳақиқат сифати ҳаракати моқабли «вов» ва «йо» бошад ва «вов» ва «йо»-ро, ки маҷҳул ва маъруф меғоянд, ба эътибори ҳаракати моқаб аст».

Дар забони тоҷикӣ ба чуз вови маҷҳул, ки дар бархе аз лаҳҷаҳо дар як гурӯҳи вожаҳо ҳамчун «ӯ» маълум аст, боз дар вожаҳои иқтибос аз забонҳои туркӣ-ӯзбекӣ низ овози «ӯ» (дар туркӣ ū), ки ба вови маҷҳул ҳеҷ иртибот надорад, ба қор меравад. Дар савтиёти он лаҳҷаҳо, ки дар ҳавзаи дузабонии ӯзбекӣ ва тоҷикӣ қарор доранд дар вожаҳои туркӣ-ӯзбекӣ бояд ҳамин ū-и туркӣ-ӯзбекӣ истифода шавад. Ҳеҷ гоҳ вови маҷҳул ё «ӯ» барои савтиёти «ӯ»-и туркӣ-ӯзбекӣ қобили истифода нест ва таҷҷубовар аст, ки ин ду садоноки доройи пайдоиши мухталифро бо ҳам омезиш дода, онҳоро бо як аломати «ӯ» зери номи вови маҷҳул нишонагузорӣ намудаанд ва иқтибосҳои фаровони туркӣ-ӯзбекиро ба ҳамин далел ба забони тоҷикӣ ҳамчун моли ин забон ворид кардаанд. На он замон ва на имрӯз забони тоҷикиро дар мақоми забони миллӣ ва давлатӣ наметавон зери қоидаҳои савтиёти забонҳои бегона қарор дод ва савтиёти суннати ин забонро бо забони дигар омехта сохт. Дар ҳама ҷо ва дар ҳама маврид калимаҳои туркӣ-ӯзбекӣ мисли иқтибосоти арабӣ ва аврупой (дар мисоли вожаҳои русӣ ва байналмилалӣ) дар савтиёти туркии онҳо навишта мешаванд, ки ин амал ҳилофи суннати навиштори беш аз ҳазорсолаи забони порсии дарӣ ва ё форсӣ — тоҷикӣ мебошад.

Ба таври мисол барои риояи навишти калимаҳои ӯзбекии йӯддош, йӯрма, йӯрға дар аввали калима дар «Қоидаҳои асосии имлои забони адабии тоҷикӣ», ки бо Қарори Совети Вазирони

РСС Тоҷикистон аз 20 апрели соли 1972, №111 тасдиқ шудааст, меъёри имлои забони ўзбекӣ ба забони тоҷикӣ ворид карда шудааст. Дар Қоидаҳои имлои соли 1972 чунин омадааст: «Дар калимаҳои навъи зерин низ ҳарфи ю навишта мешавад: дуҷом, сеҷом, сиҷом ва ғ. Аммо калимаҳои зерин бо таркиби овозҳои «йӯ» навишта мешавад: йӯлдош, йӯрма, йӯрға». Муқоиса шавад дар лаҳҷаи Бухоро йулғун//йӯғун «газ, як навъи бутта», йурма//йӯрма «сӯзанӣ».

Ҳамчунон ки мебинем, ин се калима ба луғати имлои соли 1974, дар асоси меъёри савтиёти бегона дар оғози ин вожаҳо ворид карда шудааст. Ҳол он ки ҳарфи «ю» дар забони тоҷикӣ иборат аз овозҳои й+у мебошад, на йӯ. Муқоиса шавад дар навишти ўзбекӣ йӯлдош (yo'ldosh) йӯрма (yo'rma), йӯрға (yog'g'a) ва ғайра. Муқоиса шавад навишти йӯ- дар оғози вожаҳои ўзбекии йӯк, йӯлда, йӯл, йӯла, йӯлбарс, йӯлчӣ, йӯнғичқа (= тоҷикӣ юнучқа) ва ғ.

Яке аз масоиле, ки дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (соли 1969) дар иртибот ба меъёри навишти «ӯ» ва «у» ба таври ҷиддӣ мулоҳиза нашудааст, ин имлои дугонаи вожаҳо бо «ӯ» ва «у» мебошад. Ба таври намуна: адӯ//адув(в), амӯд/амуд, анбӯр// анбур, байғӯла//байғула, бархӯр//бархур, булӯр// булур, бўған//буган, вӯхшур//вухшур, гесӯ//гесу, гӯлоҷ//гулоҷ, гӯпол//гупол, ғӯк//ғук, ғӯл//ғулак, ғӯлӣ//ғул(л)ӣ, ғӯра//ғура, ғӯта//ғута, ғӯшод// ғавшод, дутӯ//дуто, дӯх//лух, зардӯштия//зардуштия, зӯфунун// зуфунун, курӯз//куруз//куруж, кӯмоч//кумоч, кӯтвол//кутвол, кӯч//куч//кӯчқор, ландахӯр//ландахур, лӯълӯ//лӯълу//лӯълӯъ, малӯл// малул, мамлӯ//мамлу, маргӯ//маргу, мӯбад//мубад, мӯчиб//мучиб, нағӯл//нағил, нерӯ//неру// нирӯ, нийӯшо//ниюша, нимӯ//нуму, номӯс// номус, ноқӯс//ноқус, оғӯл// оғил, панҷӯм//панҷум, паҳлӯ//пахлу, пӯпу//пупу, рӯсто//русто, рӯфтан// руфтан, сабӯ(ӣ)//сабу, сӯлук//сулук, сӯмина//савмаа, сӯсан//савсан, сӯфӣ//суфӣ, сӯъдад//судад, тӯбо//тубӣ, тӯғ//туғ, тӯқмоқ//туқмоқ// туқмоқ, тӯл//тул, тӯмон//тумон, тӯтак//тутақ, тӯтӯ//туту, уғур//уғур, уғурак//уғурак, ўзбак//узбак //ўзбек//ўзбек, ўланг//уланг, ўлка//улка//улко, ўлча//улча// ўлчай//улчай, ўмоч//ўмоч//умоч//умоч, ўрдак//урдак, ўрду// урду, ўрмуз//ўрмузд//урмузд, ўроқ//уроқ, ўртоқ//уртоқ, ўрус//урус, ўсма// усма, фурӯд//фуруд, фӯта//фута, хӯрӣ//хорӣ, хӯч//хуч, хӯ//ху, хӯш//хуш, чангалӯк//чангалук, чоплӯс//чоплус, шӯла// шавла, шӯро//шуро, ябрӯх// ябруч, якӯм//якум, янпалӯ//янаплу.

Ҳамчунон ки медонем, вови маҷҳул ҳоси савтиёти забони арабӣ нест. Маҷҳул ҳонда шудани ин вов (ج) бад-он маъност, ки дар арабӣ шаинохта аст. Бинобар он бо кадом далел то ба имрӯз ҷ-ро дар вожаҳои арабӣ ҳамчун маҷҳул мисли тоҷикӣ бо як аломати «ӯ» ишора менамоем ва онро мисли «ӯ»-и туркӣ-ўзбекӣ талаффуз мекунем...

Бубинед дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ»-и соли 1969 вожаи арабии — падар дар ду имло абу ва абӯ сабт шуда, аммо дар навишти абӯ омада, ки асли он абу мебошад. Пас навишти абӯ, ки хилофи савтиёти арабист чи зарурат дорад?

Бояд тазаккур дод, ки дар имлои вожаҳои дар боло ёдшуда таҳиягарони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» на аз меъёрҳои таърихии савтиёт, балки дар бештар маврид аз тахмин ва гумон кор гирифтаанд.

Барои намуна чанде аз ин вожаҳоро дар поён метавон шоҳид овард:

Вахшур//вӯхшур «пайғамбар, расул» (Фарҳанги забони тоҷикӣ); дар «Бурҳони Қотей» чунин омада: «вахшур ба фатҳи аввал бар вазни дастур пайғамбар ва расулро гӯянд ва ба замми аввал ҳам омадааст». Ҳамин шарҳи «Бурҳони Қотей» дар «Луғатнома»-и Деххудо бо овардани шоҳид аз Рӯдакӣ, Дақиқӣ ва Фирдавсӣ дарҷ гардидааст [Луғатнома, ҷ. 15].

Ин иштибоҳи «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дар навишти шакли таҳаюлии «вӯхшур» иллати иштибоҳе дар мавриди гунаи ғайривоқеии «вӯхшур» дар забони тоҷикӣ шудааст. Ҳол он ки дар фарҳангномаҳо ин вожа дар шакли «вахшур» маъмул буда, гунаи дигари он, яъне бо замми «у» зикр нашудааст. Бо ҳеч далели таърихии овой «замма» «вов-и маҷҳул» ё «ӯ» буда наметавонад ва чунин ҳиҷои оғозӣ бо «вӯх-»(?) аз нигоҳи савтиёти забони форсӣ-тоҷикӣ ғайри имкон мебошад.

Ду гунаи навишти бархе аз вожаҳо бо «ӯ» ва «у» дар анҷоми калима, ки дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дарҷ гардидаанд, низ бар пояи меъёри таърихӣ устувор нест. Барои намуна чанде аз онҳоро зикр мекунем: абрӯ//абру (ا ب ر و), некӯ//неку//накӯ//наку//никӯ//нику (ن ک و), паҳлу//пахлӯ (پ ه ل و). Вожаҳои дигари форсӣ-тоҷикии бозу (ب ز و), бону (ب ن و), дору (د ا ر و), зону (ز ا ن و), олу (ا ل و), орзу (ا ر ز و), оху (ا ه و), ҷоду (ج ا د و), дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бар пояи меъёри таърихӣ дуруст навишта шудаанд. Аммо аз ин гурӯҳ вожаи гесӯ (گ ي س و) аз рӯи тахмин бар асоси талаффуз, бе дарназардошти меъёр ва қолаби таърихӣ бо ҳарфи «ӯ» ёд шудааст.

Ин ҳама вожаҳо, ки бо «о» (вов) хатм мешаванд, дар як қолаб шакл гирифта ва дар ҳама ҳолат садоноки анҷоми онҳо яксон мебошад. Аз ин рӯ ду меъёри навишт дар ин равиши қолаби мазкур аз нигоҳи меъёрҳои таърихӣ дуруст нест. Манбаи таърихии ин равиш чунин аст: эронии бостон -ōka> форсии миёнаи ашконӣ -ūk//-ōk(-wk), форсии миёнаи сосонӣ -ūg//-ōg, форсии дарӣ -ō, баъдан u, дар расмулхати кирилӣ «у».

Бояд гуфт, ки навишти «о» дар анҷоми ин вожаҳо дар қолаби мазкур ба вои маҷҳул ҳеч гуна иртибот надорад ва ҳамчунон ки медонем на ҳама «вов»-ҳо дар расмулхати арабӣ вои маҷҳул буда, хатман бо «ӯ» бояд навишта шаванд. Мо дар имло бояд бисёр огоҳона аз меъёри дурусти таърихӣ пайгирӣ намоем, на ин ки аз тахмину гумон истифода намоем.

Яке аз иштибоҳоти қиддии дигар навишти «ӯ» дар вожаҳои иқтибос аз забони русӣ ва забонҳои аврупоист, ки чанд намунаро дар ин маврид метавон зикр кард:

ӯрус//урус (روس/اوروس). Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» навишти «ӯрус» дар ҷои аввал омада, аммо дар намунаи шоҳид аз «Ҷомеъ-ут-таворих» шакли «урус» зикр гардидааст. Бояд гуфт, ки дар номҳои аврупоӣ, аслан тибқи қоидаи маъмул «у» бо ҳаракати пеш (замма) ва ё «алиф ва вов» (او) навишта мешавад. Муқоиса шавад дар ӯзбекӣ ӯрис. Ҳамчунон ки академик А.Н.Канонов тазаккур медиҳад, дар забони ӯзбекӣ вожаҳои иқтибосӣ, ки бо ҳамсадоҳои р, л оғоз мешаванд, дар бархе маврид қабл аз онҳо садонок илова мешавад: ӯрис (аз рус).

Бар ҳамин асос, ҳамчунон ки дар бархе лаҳҷаҳои шаҳрҳои марказӣ, аз ҷумла ғӯиши Бухоро вожаи русии обкамро «опкӯм» менавиштанд, ҳоло вожаи «мод»-ро ба шакли «мӯд» менависанд, ки ин таҳриби савтиёти вожаи хориҷии «мод» мебошад. Ҳамчунин вожаи «поп» дар «Луғати тоҷикӣ-русӣ» (соли 1934) дар навишти лотин ба гунаи pūr (пӯп) dūxtur = духтур муҳаффафи вожаи русии «доктор» ё siyūrta = сиғӯрта, ӯзбекӣ суғурта (sug'urta), диплӯм = «диплом», ӯтумӯбил = «автомобил», пӯшта = «почта», рӯл = «роль», traktur//traktūr «трактор», zavūt//zavūd «завод», šofir//šũfir, šũpil «шофёр», кӯнка = «конка», кӯнсул = «консул» ва ғ., ки дар солҳои пешин дар асоси лаҳҷа талаффуз мешуданд. Дар забони форсӣ чунин вожаҳои аврупоӣ дар асоси меъёри роиҷ ва илмӣ овонавишт мешаванд ва шакли англисии mode дар форсӣ ۛ (mod-муд на бо «вов») навишта ва талаффуз карда мешавад. Имрӯз имлои «мӯд», ки дар ҳама ҷо бо «ӯ» навишта мешавад, ки ғалати маҳз аст ва он ҳилофи савтиёти забони тоҷикист. Бояд тазаккур дод, ки ин ҳама иштибоҳ дар савтиёти вожаҳои русӣ ва аврупоӣ ба истифода аз меъёри талаффуз ва савтиёти лаҳҷа иртибот дорад.

Навишти ӯ (дар забони ӯзбекӣ ӯ) дар иқтибосҳои тоҷикӣ дар забони ӯзбекӣ ва иқтибосҳои туркӣ-ӯзбекӣ дар забони тоҷикӣ бар пояи қоидаи имлои «ӯ» дар забонҳои туркӣ дар ҳаҷои аввал сурат мегирад.

Масоили воқи маҷхул дар форсии гуфтори Афғонистон бар пояи меъёри форсии суннатӣ ё классикӣ дар як пажӯҳиши Равон Фарҳодӣ ба забони фаронсагӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаст. Ин донишманд феҳристи 104 вожаро тибқи меъёри забони форсии классик дарҷ карда ва феҳристи онҳоро дар рисолаи доктории хеш овардааст. Аз ин рӯ пажӯҳишгаронро лозим аст, то воқи маҷхули таърихро бар асоси фарҳангномаҳои классикӣ ва инчунин пажӯҳишҳои ховаршиносӣ таҳқиқ намуда, тибқи далелҳои муътамади илмӣ қазоват кунанд ва ба омӯзандагони забони тоҷикӣ воқеиятро бозгӯ намоянд.

Дар анҷоми ин суҳанронӣ мехоҳам арз намоям, ки «Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ»-ро, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 октябри соли 2011, №458 тасдиқ шудааст, ба талаботи имрӯзаи забони миллӣ дар мақоми забони давлатӣ ҷавобгӯ мебошад ва иҷрои қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳама, ба хусус муаллифони китобҳои дарсӣ ҳатмист.

